

Предраг Милошевић
Академија архитектуре Србије, Београд
Универзитет Унион, Београд
Факултет за грађински менаџмент, Београд

ВИЗАНТИЈСКА РЕНЕСАНСА КАО ПРЕВАСХОДАН ТЕМЕЉ ИТАЛИЈАНСКЕ РЕНЕСАНСЕ - Јован Аргиропулос у Фиренци, Падови и Риму -

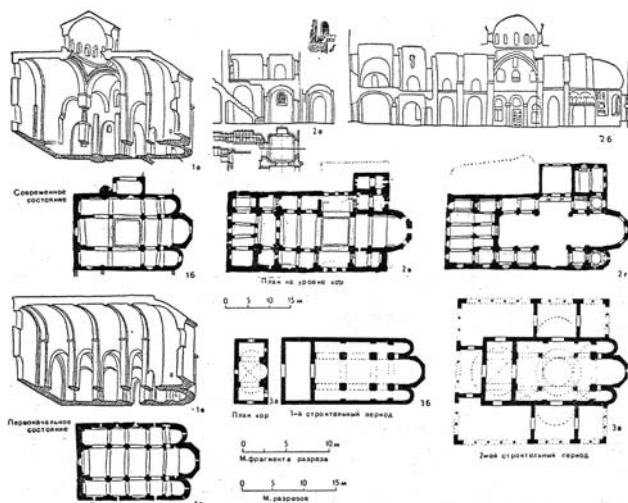
Личност чија је појава у Фиренци највише помогла у преусмеравању тамошњег хуманизма са његовог првобитно реторичког нагласка није био Плето, него византијски професор Јован Аргиропулос, који је касније држао катедру грчке филозофије на фирентинском студијуму (1456-71). Аргиропулосова каријера може се поделити на три обимне фазе. Прва фаза је недовољно расветљена, услед посвемашњег недостатка извора, а одиграла се у Константинопољу, где је он предавао десетлеће или више пре пада византијског главног града у турске руке, 1453. Друга фаза, знатно дужа и значајнија за италијанску ренесансу, представља Аргиропулосово предавачко запослење у Фиренци, у време када је тај град био на врхунцу своје славе као хуманистичко средиште. А трећа фаза је у ствари кратко раздобље његовог боравка у Риму, где је неколико година предавао на тамошњем универзитету и где је напослетку умро.

Кључне речи: ренесанса, Византија, Италија, наука, уметност, архитектура, урбанизам

Управо током Аргиропулосовог предавачког службовања Фирентинци су, први пут, почели да у потпуности схватају оно о чему је Плето говорио, наиме, да грчку ученост сагледавају у укупном контексту античке грчке филозофије и цивилизације. Аргиропулос је у Константинопољу предавао на високој школи званој Католикон Музеион (Katholikon Mouseion), а у Фиренци га је неколицина младих фирентинских аристотеловаца довела у намери да излаже не о Платоновом, него о Аристотеловом делу. Пре подне је Аргиропулос јавно предавао и тумачио Аристотелове списе о природним наукама, нарочито физици, те о његовој метафизици, етици и на друге теме. Поподне, међутим, у сопственом дому и одабраној скупини

студената, излагао је о Платоновим филозофским и теолошким доктринама, о питагорејцима, о халдејским пророчанствима, као и о разним неоплатоновским следбеничким школама. Аргиропулосова предавања о Платону оставила су тако дубок утисак да му треба признати заслугу за заокрет фирентинског хуманизма од реторике, то јест говорништва, ка метафизичкој филозофији, посебно платонизму. Његово наглашавање разумевања Платона, подједнако као и Аристотела, било је без сумње израз трајног византијског занимања за оба та филозофа, само израженијег у време византијског касног Средњег века и византијске ренесансе, за владавине династије Палеолога. Испољавајући и сопствени, византијски смисао за целовитост културе, за традиционалну свеукупност мисаоности, Аргиропулос је грчку филозофију предавао као развојно органско јединство, започињући са пре-сократовцима, питагорејцима и Орфејом (Orpheus), и систематично настављајући са Сократом, Платоном, Аристотелом и њиховим наследницима. Штавише, није осетио, како су многи италијански хуманисти то могли, да се интелектуално понижава пишући мали трактат о логици по узору на Аристотелов *Орџанон* (Organon). Његово одлично познавање и латинског и грчког језика (докторирао је на падованском универзитету), учинило је Аргиропулоса идеалним тумачем Платоновог и Аристотеловог учења Латинима. Фирентинцу Фићину, који очито није формално студирао код Аргиропулоса, али су на њега утицала предавања овог Грка, било је суђено да начини италијанску ренесансну синтезу римокатоличког хришћанства и неоплатоновске мисли.

Тачно место Аргиропулосовог рођења тек недавно је установљено. То је византијски главни град Константинопољ, и то око 1393-94. О његовој породици знамо то да су му родитељи били уважени и добро стојећи, а да су умрли још док је Јован био дечак. После је бригу о њему преузео његов ујак, упућујући га око 1403-04. у школу у Солун, да тамо студира код првог свештеника после константинопољског патријарха, код протонотора Алексија Форвиноса (Alexios Phorvinos). Као седамнаестогодишњак, Аргиропулос се вратио у Константинопољ, где је код извесног врло цењеног професора, вероватно Јована Кортасменоса (Joannis Chortasmenos) наставио са високим школовањем. То да је Аргиропулос рано развио спремност и горљивост у вези са студијама, са посебном склоношћу ка филозофији, очито је из његових изјава у једном писму које је касније послао италијанском хуманисти Франческу Филелфу (Francesco Filelfo).

Цркве у Трапезунтију, Мала Азија: 1-Црква Евџенија, од десетог до четрнаестог столећа (а-аксонометријски пресек здања у садашњем стању, б-основа здања у садашњем стању, в-реконструкција аксонометријског пресека здања првог грађињелског раздобља, г-реконструкција основе здања првог грађињелског раздобља); 2-Црква Хрисокефалос, десетог столећа (део основе и подужног пресека североисточног угла главног дела здања, б-подужни пресек, в-основа певнице, г-основа пода); 3. Црква Свете Софије, крај дванаестог и тринаестог столећа (а-основа певнице постојећег здања, б-основа здања првог грађињелског раздобља, реконструкција, в-основа здања друго, иакође византијског грађињелског раздобља, реконструкција).

Аргиропулосов професор водио је предану бригу о њему и чак га довео да живи у његовој сопственој кући. Он га је и увео у круг еклезијаста у Великој цркви, наине Светој Софији. Аргиропулос је студирао и код других учитеља, како је назначено у његовом каснијем писму његовом земљаку, византијском хуманисти Ђорђу Трапезунтском, у коме он помиње познате учитеље код којих је у младости студирао. У том раздобљу византијска световна (спољна) ученост, мада у опадању у односу на значај који је била досегла у четрнаестом столећу са Теодором Метохитесом и Нићифором Грегорасом, ипак се још увек придржавала своје дуге традиције у наглашавању класичне грчке књижевности, науке и математике. Аргиропулос је, напослетку, своје високе студије завршио нешто пре 1425, као тридесетједногодишњак, када је примљен у службу цара Манојла Другог (Manuel II), а потом Јована Осмог Палеолога, и то као управитељ јавне школе у главном граду. У међувремену, распон његових интересовања проширио се и на свештенички позив. Отприлике у то време запослио се као царски судија.

*Црква Светог Николе, Куриумлија,
уштемељена 1168.*

Услед Аргиропулосовог непрекидног занимања за Платона, посебно услед његове упућености у окултније доктрине тог филозофа, дуго се спекулисало о томе да један од његових учитеља мора да је био славни византијски неоплатониста Гемистос Плето (Gemistos Pletho), са којим се он касније и дружио.

О Аргиропулосовој каријери у вези са његовим првим појављивањем у Италији, као припадника грчког изасланства које је походило Сабор у Ферари-Фиренци (1438-39.), тај најжешћи сукоб византијских и латинских интелектуалаца, па тако и теолога у целокупном Средњем веку, поседујемо следећа сазнања. Његов

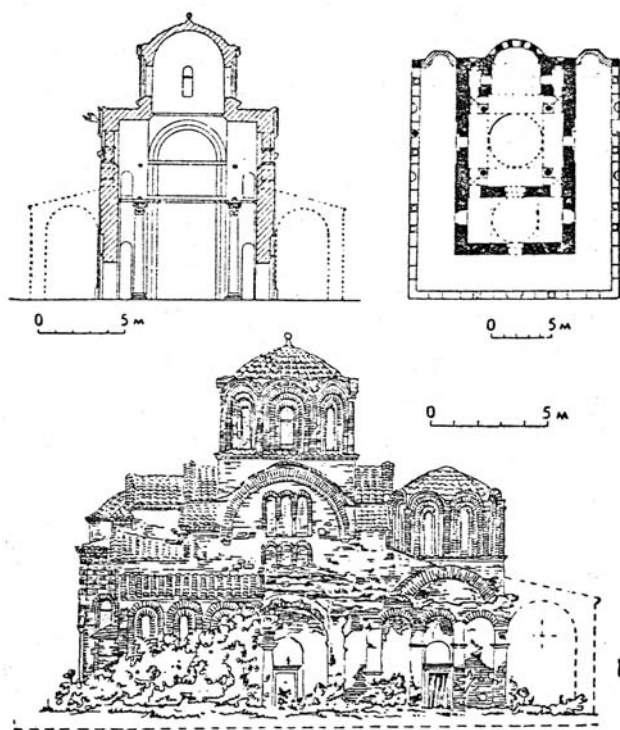
савременик Дукас (Ducas) помиње Аргиропулосово присуство у Фиренци, заједно са Плетом и другим грчким интелектуалцима. Расправе које су током тог годину и по дугог Сабора текле међу неким од великих византијских и италијанских умова биле су обострано корисне на много начина. Латинима, између осталог, јер су сада могли да из излагања великог специјалисте за Платоново дело, Гемистоса Плета, науче понешто о Платоновој филозофији. А и Грци су били под утиском достигнућа латинске цивилизације, са којима су се суочили у Фиренци. И то толико да је један од византијских представника, Јован Висарион, касније кардинал римокатоличке цркве, после писао да, у циљу поновног ојачања умируће византијске државе, младе Грке треба слати у Италију да уче напредне западњачке технике у инжењерству и бродоградњи, и чак да код италијанских хелениста проучавају античку грчку књижевност. Заокрет у ставу неких међу Грцима о латинској култури био је знатан, како је јасно према мишљењу византијског суца Ђорђа Схолариоса (Georgeos Scholarios), који је писао: Италијанска раса, коју смо некада сврставали међу варваре, сада не само да је своју пажњу усмерила ка уметностима, него и ствара нова интелектуална здања, поред старих. Размена мисли са италијанским научницима тако је погодила и Аргиропулосов интелектуални склоп.

План града Мистре на Пелопонезу, од дванаестог до петнаестог столећа.

По повратку са грчким изасланством у Константинопољ, Аргиропулос је изгледа постао приватни учитељ. У том раздобљу дубоке грчке узнемирености и пометње, као последица турске претње, интелектуални живот се у Византији настављао. Неки учитељи су јавно подучавали на високој школи у Константинопољу, мада су много чешће предавали на разним приватним школама по главном граду. Знамо да је један од Аргиропулосових студената у то време био и син Франческа Филелфа (Francesco Filelfo), италијанског хуманисте који му је целог живота био пријатељ. Филелфо је и сам стигао у Константинопољ пре Сабора у Фиренци и ту, пошто је добро научио грчки језик, постао службени тумач и секретар византијског цара Јована Осмог Палеолога.

Зрелији, прекаљен, Аргиропулос се 1441. вратио у Италију, али тог пута у универзитетски град Падову, коју је, како је забележено, можда посетио већ на свом ранијем путовању. Сада је био у служби прослављеног фирентинског мецене, Пале Строција (Palla Strozzi), који је много година у Падови живео у изгнанству. Сместивши се у Палином дому, Аргиропулос, скупа са још једним ученим, младим

*Црква Светиоџ Пантелејмона, Солун, почетак шринаестиоџ стиолећа
(попречни пресек, основа, северно прочеље).*

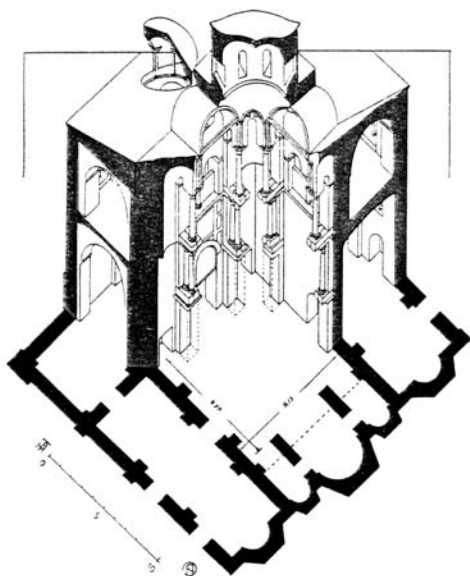
Грком, Андроником Калистосом (Andronicus Callistos), службовао је као учитељ грчког језика том интелектуално незаситом Фирентинцу. Строцијево занимање за грчки језик не треба да изненађује, пошто је неколико десетлећа раније, 1397, сам Пала био пре свих заслужан што је, да би предавао, у Фиренцу доведен велики византијски предавач и аристократа Манојло Хрисолорас. Код Хрисолораса, Пала мора да је знатно савладао грчки језик, а сада је желео да настави своја изучавања, посебно на филозофским и осталим Аристотеловим списима.

Пала је често водио Аргиропулоса по граду Падови, а заједно су посетили и оближњу Венецију. Скупа са подучавањем Строција, Аргиропулос је у свом слободном времену држао приватне часове грчког језика и филозофије другим ученицима, укључујући падованске аристократе, а преписивао је и манускрипте. Када не би предавао и тумачио Аристотелову филозофију Пали - не ону схоластичког Аристотела, него ону засновану на изворним грчким текстовима, коју је његов ревносни домаћин више желео да

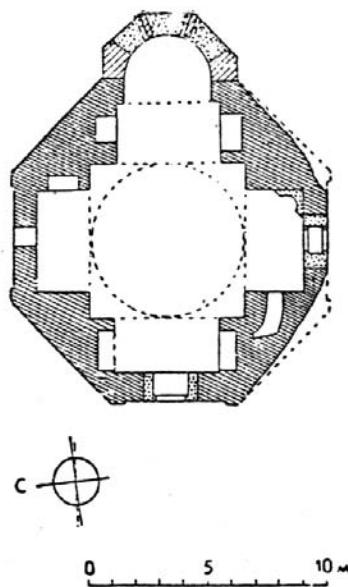
чује - Аргиропулос је био у прилици да, као студент, похађа часове на чувеном универзитету у Падови. Тако је ту остао три године, и као предавач и као студент. Напоследку је 1444, после мање од три године студија, стекао докторат и у књижевности и у медицини. Та двострука диплома, по природи ствари, била је од вредности касније, у његовом егзегезису о филозофији природе у Фиренци и Риму. У Падови су, као и на осталим италијанским ренесансним универзитетима, уметности и медицина биле уједињене у једну школу или у један наставни план.

Датум Аргиропулосовог одласка из Падове такође је непознат, али постоји јасан доказ да је 1448. предавао (наиме, био професор) на Католикон Музејону (Katholikon Mouseion), високој школи или универзитету у Константинопољу, и то на такозваном Ксенону (Xenon) (у дословном преводу: Гостинске собе), у грађевини коју је крајем тринаестог или почетком четрнаестог столећа изградио српски краљ Стефан Урош. Непознато је зашто је Аргиропулос напустио Падову. Вероватан разлог је понуда да преузме положај на Музејону, коју је добио од византијског цара. У сваком случају, четири године његовог подучавања у Константинопољу, колико год кратке, значајне су за развој његове каријере.

Стање на старом и чувеном универзитету у Константинопољу у време Аргиропулосовог повратка тешко је прецизно сагледати. Али, сажета повест те институције током последња два столеће њеног постојања могла би бити од помоћи. После пада Константинопоља под латинску власт 1204, који је био исход Четвртог крсташког рата, те током раздобља латинског господства, мало је доказа ма какве латинске интелектуалне делатности у Константинопољу. Додуше, латински цар Болдвин (Baldwin) очито је ту планирао оснивање универзитета у западноевропском стилу, углавном ради ширења прозелитизма међу Грцима, али то никад није остварено. Запоседањем Константинопоља 1261, грчки цар Михајло Палеолог обновио је стари универзитет, сместивши га у рубним грађевинама стоне цркве Свете Софије. Први управитељ те изнова основане институције био је Ђорђе Акрополитес (Georges Acropolites), који је предавао математику и филозофију. Главни курсеви односили су се на Еуклида (Euclid), Никомахуса (Nicomachus) и Аристотела. За време Михајловог сина Андроника Другог (Andronicus II) та висока константинопољска школа је проширена и поверена великом првом министру, логотети, Теодору Метохитесу, под чијим вођством је увелико напредовала. Бројни чувени професори, попут научника-историчара Нићифора Грегораса предавали су ту или у

Црква Парагоријџиса, Арџа, Грчка, 1282-89.
(аксонометријски пресек).

Црква (данас Санџакџар),
Константинопољ, шринаесто-
четрнаесто столеће (основа).

оближњим полуприватним школама. Крајем четрнаестог столећа, Манојло Други Палеолог (Manuel II Palaeologus) још једном је реорганизовао византијско високо образовање, измештајући сам **универзитет** у манастир Светог Јована у делу Константинопоља званом Петријон (Petrion), где је постојала добра библиотека, увек пожељна за опстанак универзитета. Патријаршијска академија, школа за учене клерике, у то време је случајно била смештена у манастиру Светог Јована Студите, у југозападном делу града. Висока школа тада је названа Католикон Музејон, па је као таква опстала као институција све до самог пада града 1453.

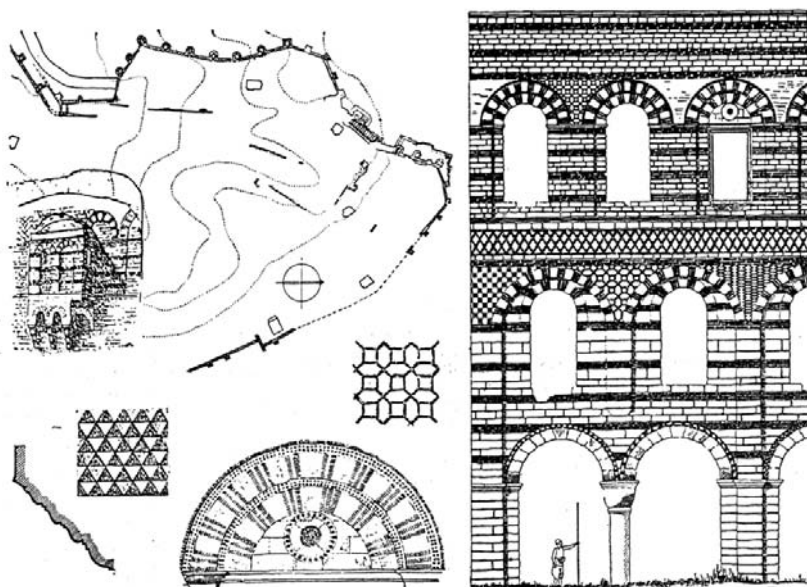
Управо поменутом високом школом у Ксенону, односно њеном реорганизацијом, сада је формално управљао Аргиропулос, уз подршку цара Јована Осмог. О Аргиропулосовим предавањима и о његовим ученицима сачувани су и неки специфични докази. Један грчки манускрипт из тог раздобља садржи и скицу која га приказује како предаје са катедре (cathedra) Музејона на Ксенону. Ту су исписана и имена неких од његових студената, од којих је неколицина касније представљала водеће у развоју италијанског хуманизма. Један од њих био је касније прослављени научник, у то време напредан дванаестогодишњак, Константин Ласкарис (Constantine Lascaris). Још један ученик, који је такође касније постао добро по-

знат, био је старији. То је хуманиста Михајло Апостолис (Michael Apostolis), који је код Аргиропулоса студирао вероватно још пре него је овај отишао у Падову. Управо Апостолис наследио је Аргиропулоса у предавањима на Ксенону.

Аргиропулосова предавања похађали су не само многи студенти из разних делова Византије, него *и многи ван ње, ња и из саме Италије, како сам Аргиропулос наводи у једном свом писму Ђорђу Трапезунтском*. Ко су били ти Италијани поуздано не знамо, мада је добро познато да током неколико десетлећа пред пад Константинопоља није било нарочито необично да Италијани који би желели да добро науче грчки језик крену на пут у Константинопољ, да би тамо студирали. Тако су учинили, на пример, Гварино (Guarino) из Вероне, Ђовани Тортели (Giovanni Tortelli), као и Франческо Филелфо, који је, како је већ речено, постао секретар самог цара. Енеја Силвио Пиколомини (Aeneas Silvius Piccolomini), касније римски бискуп (папа) Пије Други (Pius II), тврдио је да у том раздобљу правог образовања није могло бити, ако се не би студирало у Константинопољу.

У поменутом писму Ђорђу Трапезунтском, Аргиропулос наводи, што је прилично занимљиво, да су се његова предавања састојала од Аристотелове физике и силогизама (*ta physika kai tous syllogismous*). Овај последњи појам вероватно се односи на Аристотелову логику уопште, пре него на, латински по типу, схоластички силогистички метод расуђивања који је Аргиропулос, између осталог, извесно студирао у Падови. Познато је да је у својим курсеви-ма на Ксенону он разматрао и упоређивао гледишта заснована на Аристотеловом делу и на Библији, а која се односе на природу човека и његово стваралаштво. У четрнаестом столећу су математика и астрономија, заједно са квадривијумом (*quadrivium*), биле предмет предавања у Константинопољу, све у оквиру седам образовних струка, а та традиција извесно је настављена на Ксенону и у Аргиропулосово време. Управо Аргиропулос подстицао је последњег византијског цара Константина Једанаестог (Constantine XI) да се прогласи Краљем Хелена, односно свих Грка. То, између осталог, много говори и о његовом ставу према сопственој отаџбини и према наследству древне грчке културе.

Интелектуална ситуација средином петнаестог столећа у Фиренци, упркос величанственим достигнућима на његовом почетку, није била охрабрујућа. Доласком византијског предавача Манојла Хрисолораса 1396/97. на тамошњи студијум, да би предавао грчки језик, интелектуални живот у Фиренци знатно је убрзан. И

Дворац (тур.:) Текфур-Сарај, Константинопољ, рано четрнаесто столеће (основа градских зидина са назнакама дворског корпуса, часовник на спољној фасади, детаљи фасада, део унутрашње фасаде, унутрашња дворишна фасада), детаљ северозападне фасаде, детаљ ентеријера и северозападне фасаде, цртеж из деветнаестог столећа)

заиста, тај град је ускоро имао несумњиву предност на европском западу, када се ради о грчким студијама, све као резултат Хрисолорасових предавања. Мноштво студената, Фирентинаца и других, које су предводили Леонардо Бруни и Пала Строци, студирало је код Хрисолораса. Али, до средине петнаестог столећа стање се јако променило. Важни стари протагонисти фирентинског хуманизма, оног реторичког по типу, започетог са Салутатијем а настављеног и појачаног (и то грчким студијама) од стране Хрисолораса, у међувремену су преминули: Николо Николи, Амброђо Траверсари и Леонардо Бруни. Остао је само Марсупини (Marsupini), али је и он ускоро умро (1453). Сам Пођо Браћолини сада је био у дубокој старости, а једини преостали од значајних фирентинских хуманиста првог реда, Ђаноцо Манети (Gianozzo Manetti), налазио се у прогонству, услед свог политичког супротстављања власти Козима де Медичија (Cosimo de' Medici).

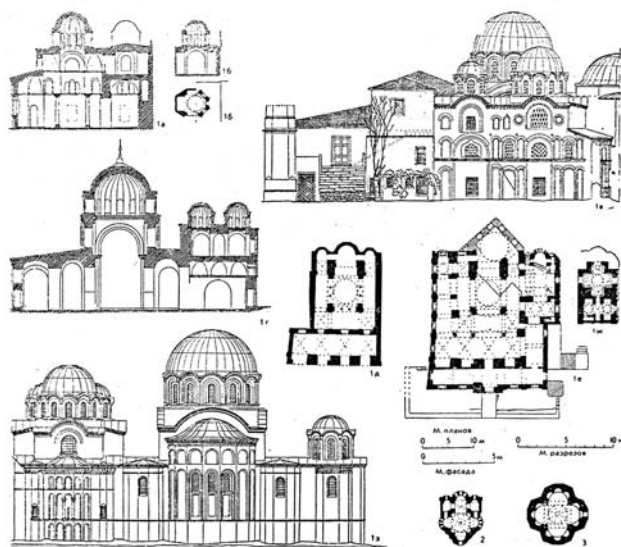
Тако је до средине 1450.-тих у фирентинском интелектуалном животу постојао вакуум. Може се рећи да је стање било интелектуално сиромашно онолико колико је, свега неколико десетлећа пре, било интелектуално богато. Осим природног нестанка многих међу хуманистима, десило се и то да је цео папски двор у то време

напустио Фиренцу, где се до тада годинама налазио, отишавши у град Рим. Губитак папског покровитељства и, интелектуално, губитак многих страсних хуманиста који су службовали као секретари папске Курије - Пођо Браћолини и Флавио Бјондо (Flavio Biondo), на пример, био је тежак.

С циљем да поправе такво стање, неколицина младих Фирентинаца, који су и сами већ испољили стара хуманистичка реторичка интересовања, сада су настојали да приволе фирентинску Сињорију (Signoria) да на упражњеним радним местима на студијуму запосли способне нове учитеље, да би тако оживела интелектуална позорница Фиренце. Главни међу тим интелектуалним прегаоцима био је млади Донато Аћијајоли (Donato Acciaiuoli), чија је породица била добро позната на византијском европском истоку, јер су његови преци били управљачи Атине под латинском окупацијом у четрнаестом столећу. Донато Аћијајоли био је омиљени унук никог другог до Пале Строција, великог, старог фирентинског изгнаника који је још увек живео у Падови. Мада у Падови, Строци је и даље имао јак утицај не само на стасавање и образовање свога унука, који је са својом мајком остао да живи у Фиренци, него и, преко њега, у најмању руку посредно, на културни живот саме Фиренце.

Није нимало невероватно да је Аргиропулосово име Донату најпре постало познато у Падови, где је грчки научник живео у дому његовог деде, или да је сам Пала писао своме унуку о знатним способностима Јована Аргиропулоса. У сваком случају, Донато је био тај који се заложио и који је у Сињорији организовао разговор са Аргиропулосом, током његовог последњег путовања у тај град, док је тражио помоћ за своју заточену породицу. Сам Донато касније је писао, надахнуто објашњавајући како су неко време после Хрисолорасовог одласка грчке студије почеле да заостају, да је он сада поново пронашао Грка вредног својих древних претшасника, са којим је разговарао. На сваки могући начин који је могао смислити, Донато је настојао да обезбеди да Аргиропулос буде кандидат за академски положај на фирентинском студијуму. Треба нагласити да се усредсређеност на Аристотелово дело много више односила на његову елоквенцију и етику, него на његову спекулативну, метафизичку филозофију.

Годину после пада Константинопоља под турску власт, у Фиренци се догодио један интелектуално прворазредни догађај: оснивање такозване Фирентинске академије. Она није била формално друштво, него пре слабашно организована скупина интелектуалаца, превасходно младих људи, које су предводили аристократе

Цркве византијског касног Средњег века: 1. Црква Свете Марије Панакарисџос, Константињинопољ (данас Феџија-џамија), мало после 1315. (а-појужни пресек јужне цркве, б-пресек и основа куполе на њевници јужне цркве, в-јужно прочеље, г-појречни пресек обе цркве по њевници јужне цркве, д-реконструкција основе првобитне северне цркве, е- основа постојеће зграда, ж-основа јужне цркве у равни њевнице, з-источно прочеље) (изглед са југозапада); 2. основа цркве на острву Халки (Принчевска острва у Мраморном мору) у близини Константињинопоља, четрнаесто столеће; 3. основа цркве Панаџија Мухлиџиса, Константињинопољ, четрнаесто столеће.

Аламано Ринуџини (Alamanno Rinuccini) и његов пријатељ Донато Ађијајоли. Окупљајући се свакодневно, заједно су ишчитавали текстове и потом дуго, често плодно расправљали о пре свега књижевним и понекад филозофским проблемима. Ринуџини је добро познавао грчки језик. Чак је на латински превео неке од Плутархових животописа, што је посветио Пјеру ди Козиму (Piero di Cosimo). Ту Фирентинску академију, случајно, са њеним главним нагласком на старом стилу (могло би се рећи) реторичког хуманизма Леонарда Брунија, не треба мешати са познатијом Платоновском академијом, коју је касније основао Козимо де Медичи, извесно одраније надахнут делом Гемистоса Плета. Платоновска академија посвећена је била готово искључиво расправама о платоновској и неоплатоновској филозофији.

Управо захваљујући утицајности чланова те свеже установљене Академије у Фиренци, 24. фебруара 1455. влада је донела указ о томе да се одмах попуне две упражњене катедре на студијуму, наиме говорништво и песништво. Две године касније, после жестоке борбе између оних који су се залагали да та места буду попуњена

искључиво Италијанима, и оних који су подржавали Аргиропулоса, овај византијски научник је октобра 1456. изабран на положај предавача (*lettore*) грчке филозофије. Пресудна по његов избор, међутим, изгледа да је била подршка коју су му, напоследку, пружили Козимо и његов син Пјеро де Медичи, који су се најпре супротстављали његовој кандидатури.

Аргиропулос се од почетка није слагао са веровањем раних италијанских хуманиста у малу корисност спекулативне филозофије за свакодневни живот, што је био траг старог сукоба између Платона и Изократа (*Isocrates*). Тако је у уводном предавању, новембра 1458, у своме курсу о Аристотеловој Физичи, односно о филозофији природе, указао на велику употребљивост античке грчке филозофије за живот. Било је то говорнички разметљиво излагање, нетипично за то раздобље у Италији. Разложивши филозофију на њене разне саставне делове, окренуо се разматрању засебног њеног дела названог Етика. Говорио је нарочито о Аристотеловој Никомахејској етици.

Аргиропулосова предавања постајала су све омиљенија, толико да су постала срце и душа фирентинског студијума. Његови студенти долазили су и из близа и из далека: Пјер Филипо (*Pier Filippo*), Пандолфо ди Ђаноцо Пандолфини (*Pandolfo di Giannozzo Pandolfini*), Доменико ди Карло (*Domenico di Carlo*), Франческо де Лоренци Филарет (*Francesco de Lorenzi Filarete*), Веспасијано да Бистићи (*Vespasiano da Bisticci*) (који је написао чувене Биографије славних људи, у којима је и скица о Аргиропулосу), Бартоломео дела Фонте (*Bartolommeo della Fonte*), наравно Донато Ађијајоли и Ринућини, и коначно Бернардо Платина (*Bernardo Platina*), који ја заступао идеју да се иде у Грчку да се учи грчки језик с намером да се тамо и студира, уместо код Аргиропулоса у Фиренци. Али, најважнији од свих његових студената био је касније славни хуманиста Анђело Полицијано (*Angelo Poliziano*), тада још дечак, али врло надарен.

Аргиропулосово учење није било ограничено на формална свакодневна излагања на студијуму. Та су се дешавала ујутро и била су посвећена пре свега Аристотеловом делу, његовој Етици, затим његовој Политици, његовим замислима о економији, моралу и филозофији природе, његовом делу О души (*De anima*), те, после свих тих припрема, коначно и његовој Метафизици. Поподне, како је овде већ наведено, Аргиропулос је такође подучавао код куће, али приватно, одабрану скупину студената. Ту се, пак, сигурно у већем степену него на студијуму, одигравала жива расправа, изравно из-

међу професора и студената. Управо ту Аргиропулос је наглашавао Аристотелове логичке радове којима је придавао посебан значај. Ту је чак почео да излаже о филозофији Аристотеловог учитеља, божанственог Платона, започињући његовим дијалогом Менон. Менон је, дабоме, европском западу био на располагању још од латинског превода који је у једанаестом столећу начинио Хенрик Аристипус (Aristippus), са сицилијанског, норманског двора. Али је Аргиропулосово излагање било тако луцидно, тако продорно и на неки начин тако ново (повремено се позивао на грчке пре-сократовске филозофе, као и на Платона и на Аристотела) да су, како смо рекли, његови слушаоци остајали неми. Докази указују на чињеницу да је за Аргиропулоса Аристотел, Платонов ученик, био тај који означава врхунац у грчком филозофском развоју. Аргиропулосов метод у представљању грчке филозофије као јединствене целине сигурно је један од главних доприноса изучавању грчке филозофије током италијанске ренесансе. Очигледно је Аргиропулос поседовао извесну предност која је доприносила његовој изузетној умешности, а која је недостајала свим другим грчким професорима у избеглиштву: одлично владање латинским, а можда и италијанским језиком, као и западњачком филозофском мисли, нарочито схоластиком, са којима се упознао током студија на падованском универзитету.

Када је средином 1471. Аргиропулос одлучио да напусти Фиренцу, катедра коју је тако благородно заузимао на студијуму петнаест дугих година остала је упражњена. Фирентинска, и не само фирентинска, интелигенција већ одавно се била окренула од реторичког ка својеврсном метафизичком хуманизму, са делом Платона као превасходним узором.

У Риму, у Висарионовом кругу уз папску Курију, одигравала се трећа и завршна фаза Аргиропулосове каријере. Не постоје докази да је учествовао у издавачком раду за ма коју издавачку кућу у Риму. Вредно је помена, међутим, да је штампар Ђакомо Мацоћи (Giacomo Mazzocchi), касније, 1515, у Риму објавио Аргиропулосов латински превод Хексамерона (Hexameron) Светог Василија, као и његов, такође на латинском језику, Коментар о Хексамерону Светог Василија.

У последњем раздобљу свог живота, после још три године, 1477-1480, проведене поново у Фиренци, Аргиропулос се опет нашао у Риму, такође и као предавач. Међу његовим слушаоцима у то време су били и Лефевр д'Етапле (Lefevre d'Etaples) и Јохан Ројхлин (Jochan Reuchlin), који су касније, обојица, постали ванредни фран-

цуски односно немачки хуманисти. Умро је у Риму 1487. у доби од око 93 године.

У развоју фирентинског хуманизма заокрет у усмерењу са реторичког ка знатнијем филозофском нагласку своје корене дугује превасходно византијској школи. И управо захваљујући курсеви-ма византијског професора Јована Аргиропулоса то обновљено интересовање за метафизику утрло је пут за тријумфалан улазак платоновске и неоплатоновске теологије у Фиренцу, што је касније постало онако важно за италијански ренесансни хуманизам, у време највећег италијанског, па и највећег западњачког хуманисте Марсилија Фићина (Marsilio Ficino).

Значај Фиренце у време Фићина, као центра из кога је зрачила платоновска мисао, врло је добро познат. Треба поменути и још једног Византинца, Атињанина Деметријуса Халкондилеса (Demetrius Chalcondyles), Плетовог студента у Мистри, који је 1476. на фирентинском студијуму наследио Аргиропулоса, наследника Андроника Калистоса (Andronicus Callistos). Управо Халкондилес, када се нашао у Фиренци, објаснио је Фићину тешке одељке у Платоновим Дијалозима.

Анђело Полицијано (Angelo Poliziano), који је без сумње студирао код Аргиропулоса, ванредан је пример фирентинског хуманисте спремног да узме оно што су Византинци нудили и да, стапајући га са својим темељитим познавањем латинске литературе, примени то у корист сопствених дела на латинском и чак италијанском језику, рецимо у свом важном огледу Разно (Miscellanea), који је обухватио и грчку епику, лирско песништво, те реторику, као и у својим преводима Плутарховог, Хомеровог и дела других грчких аутора. Оно што је Полицијано преузео нарочито из византијских тумачења античких грчких књижевних и реторичких дела била је нова свест о префињености и нијансама класичног стила подједнако као и садржаја, и то у песништву и у прози, али и у свим осталим видовима свеукупности грчке и грчко-византијске мисаоности, па тако и у градитељству. Полицијано је био један од првих италијанских хуманиста који је о Аристотеловом делу предавао на основу грчких текстова, на које су му пажњу скренули Венецијанац Ермолао Барбаро (Ermolao Barbaro) и сам Аргиропулос.

Да се сада окренемо историји. Хуманиста Пјер Паоло Вергерио (Pier Paolo Vergerio) написао је 1402. оно што се сматра првим заиста хуманистичким трактатом о образовању, О племенитим обичајима (De ingenuis moribus). У том делу он тврди да је историја била главни предмет хуманистичких изучавања. Прво место међу либе-

*Црква манастира Грачаница, око
1318-21.*

*Богородичина црква, манастир
Каленић, 1413-17.*

ралним студијама дајем историји, писао је, по основу и њене привлачности и њене корисности, вредности које подједнако привлаче и научнике и државнике... Историја... нам даје конкретне примере препорука које намеће филозофија. Један показује шта је требало да људи чине, други шта су људи рекли и учинили у прошлости и које практичне поуке можемо из тога извући за садашњицу. И Вергерио и други хуманисти исто су на другим местима сажетије изрицали: Историја је филозофија о којој се предаје примером.

У овом раздобљу фирентинског хуманистичког преимућства, историја је заиста заузимала важно место. Много више су читани радови латинских историчара републиканског Рима, посебно Ливија (Livius), чија дела најбоље одражавају грађанско републиканство Фиренце раног петнаестог столећа. Византинци су у том

раздобљу донели и манускрипте Херодота (Herodotus) и Тукидида (Thucydides), водећих грчких историчара. Херодот је најпре постао познат у латинском преводу путем верзије коју је начинио Пероти (Perotti), секретар византијског римокатоличког кардинала Висариона, а касније и верзијом Лоренца Вале. Тукидид је постао доступан такође пре свега путем Валиног превода (1450-1453.). Још није могуће проценити Тукидидов утицај на италијански хуманизам, али његова моћ историјске анализе, објективност, те говорничка изврсност обухваћених говора мора да су импресионирали сваког хуманисту, нарочито Валу, чија је свест о значају историјских критеријума за вредновање докумената омогућила историчарима да га назову оцем модерне историјске критике и, подједнако, критичке филологије. Висарион је заслужан или је у најмању руку надахнуо неке нове начине читања текста или нове идеје садржане у Валиним познатим Белешкама (Annotationes), који су пружили нова тумачења Новог завета и нову филолошку технику за вредновање текстова Библије. Валино дело, још у рукопису, касније је, дабоме, у потпуности искористио Еразмо, у сопственом првом издању грчког текста Новог завета 1516.

Чувене Плутархове Животе, својеврсну биографску историју, хуманисти попут Виторина (Vittorino), Вале и Еразма ценили су нарочито као први пример историје, као филозофије која се учи на примеру. Плутархови Животи фасцинирали су хуманистички свет, посебно Италијане, који су уживали у расправи о томе ко је био већи, Александар Велики или Цезар (Caesar), Ханибал (Hannibal) или Сципион (Scipio) Африканац. Остали главни грчки историјски текстови које су византијски исељеници донели у Италију и превели их на латински језик били су они Ксенофонове (Xenophon) и Полибијеви (Polybius). Ксенофонове Хеленику (Hellenica) и Сократову одбрану (Apologia Socratis) Леонардо Бруни је парафразирао пре 1440. Његову Киропедију (Cyropaedia) парафразирао је 1437. Пођо, а први њен превод начинио је 1471. Филелфо (Filelfo).

Полибије је Италијанима био нарочито привлачан, јер је настојао да објасни како је Рим, у почетку безначајан град-држава, за релативно кратко време постао господар света, укључујући ту и далеко културнију Грчку. Штавише, како је Вергеро писао, позивајући се на Полибија: Чудно је то да је не мали део римске историје познат путем дела једног Грка, и на грчком језику. Сличност односа између античког Рима и Атине, на једној страни, и оног Византије и ренесансне Италије, на другој, није била неприметна ни за неке од италијанских, а извесно не за грчке хуманисте. Тако се Крића-

нин Михајло Апостолис (Michael Apostolis), у излагању намењеном италијанским хуманистима, осврнуо на пренос превласти у интелектуалним стварима са византијског света на умору на интелектуални свет млађане, бодре Италије. Ту појаву Апостолис је, међутим, рационализовао, потврђујући да је италијанска хуманистичка култура на крају крајева заснована на грчкој. Занимљиво је забележити да, упркос знатном италијанском занимању за Полибијево дело, прво издање (*editio princeps*) није штампано све до 1530. у немачком граду Хагенау (Hagenau), те да је Леонардо Бруни 1421. парафразирао делове Полибијевог дела у своме Коментару о пунском рату (*Commentarium de bello punico*). Пошто је један од неколицине грчких књижевних текстова, које венецијански издавач Алдус није штампао, био Полибијев, чудно је зашто Алдусови византијски пријатељи попут Мусуруса или Леоникуса Томеуса нису предложили његово објављивање. Можда нису били доступни прикладни рукописи, посебно они из Висарионове углавном још константинопољске велике збирке манускрипата који су, остављени по његовој опоручи Венецији, послужили као прворазредно налазиште за Алдинова издања, као и за превод Ђорђа Трапезунтског у Риму о Птоломеју и грчким оцима цркве.

Када се ради о проучавању етике, Аристотелова *Етика* била је дабоме већ добро позната схоластицима, а посебно Томи Аквинском (Thomas Aquinas), који ју је користио као оквир за сопствено дело о хришћанској етици. Али, италијански хуманисти су грчке замисли о моралу извесно црпели и из других грчких књижевних дела, нарочито од Хомера (Homer). То вреди и за Хесиода (Hesiod), чија су *Дела и дани* прави пример по своме етичком садржају, са нагласком на ономе што бисмо могли назвати радном етиком. Иако се Хесиодово дело у рукопису већ могло наћи у средњовековним јужноиталијанским манастирским књижницама, а крајем петнаестог столећа и у библиотеци венецијанског хуманисте Ђорђа Вале (Giorgio Valla), то дело није или је врло мало изучавано. Излагање које је 1463. Атињанин Деметриус Халкондилес имао пред венецијанским Сенатом, приликом оснивања прве катедре грчке књижевности, потврда је да су Хесиодова *Дела и дани* на европском западу први пут била предмет предавања на курсу који је управо он држао на универзитету у Падови. У том излагању Халкондилес је наглашавао и значај историје, али није познато које је тачно историјске текстове он читао својим ученицима.

Треба опет нагласити да је методологија коју је Аргиропулос користио у својим предавањима била наставак метода који он мора

да је већ користио на високој школи под именом Ксенон (Xenon) у Константинопољу, на којој је предавао током завршног дела византијске ренесансе, све до пред пад тог града у турске руке 1453. Штавише, познати трактат о образовању који је написао Батиста (Battista), син Гварина (Guarino) из Вероне, утемељен је на предавачким методима његовог оца, ученика Византинца Манојла Хрисолораса, код кога овај мора да је студирао у Фиренци и касније чак у Константинопољу. Ова два случаја потврђују да је једно од главних достигнућа италијанске ренесансе било стапање интересовања, особености и вредности византијске са хуманизмом и мисаоношћу италијанске ренесансе.

Фирентинско хуманистичко мајсторство у грчкој учености оставило је дубок траг на фирентинске историјске и теоретске списе у свим областима културног живота, посебно по превођењу дела главних грчких научника на латински језик. На Брунијеву *Историју Фиренце* врло вероватно су утицали Плутархово и Полибијево дело, као и дело Римљана попут Ливија и Фирентинца Виланија (Villani). И Макијавели (Machiavelli), чије је дело оставило крупан траг на теорију о утврђивању градова, посезао је за Полибијевим делом, мада нешто мање него за остварењима латинске и регионалне италијанске историјске традиције.

Превласт Фиренце у грчким студијама протегла се до краја кватрочента, а Рим је њено место у истом заузимао почев од средине петнаестог столећа, посебно током понтификата Николе Петог (Niccolo V) у Ватикану, за време једног и по десетлећа, од око 1440. до 1455. Главна римска институција за грчко школовање била је такозвана Академија коју су основали Никола Пети и Висарион. Њена главна сврха било је превођење класичних грчких списа, као и дела византијских црквених отаца на латински језик. Висарионова академија укључивала је, осим Грка, школоване Латине из римске Курије који су знали грчки језик, попут Ђованија Тортелија (Giovanni Tortelli), који је још пре пропасти Византије студирао у Константинопољу, као што су чинили и многи други Латини у том раздобљу.

Литература

Andrejev 1995: V. Andrejev, *The Illuminated Gospel of St. Matthew: Calligraphy and Iconographic Illuminations in the Byzantine, Slavic Style*. Oakwood Publishing.

- Beckwith 1992: J. Beckwith, *Early Christian and Byzantine Art*, Yale University Press.
- Brubaker 1998: L. Brubaker, *Vision and Meaning in Ninth-Century Byzantium: Image as Exegesis in the Homilies of Gregory of Nazianzus*, Cambridge University Press.
- Bryer 1985: A. Bryer, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Dumbarton Oaks.
- Cassidy 1993: B. Cassidy (Editor), *Iconography at the Crossroads: Papers from the Colloquium Sponsored by the Index of Christian Art*, Princeton University: Princeton University Press.
- Contis, Lewis 1995: P. Contis, D. Lewis, Foreword by Armstrong, Richard. *Byzantine Butterflies: The Folk Paintings of Peter Contis and Helen Contis*, Overlook Press.
- Corrigan 1992: K. Corrigan, *Visual Polemics in the Ninth-Century Byzantine Psalters*, Cambridge University Press.
- Crena De Iongh 1967: D. Crena De Iongh, *Byzantine Aspects of Italy: An Illustrated Handbook Guiding the Traveler to Italy's Byzantine Heritage*, Norton: Ww.
- Demus 1993: O. Demus, *Byzantine Mosaic Decoration: Aspects of Monumental Art in Byzantium*, Aristide D. Caratzas Publisher.
- Folda 1986: J. Folda, *The Nazareth Capitals and the Crusader Shrine of the Annunciation*, Pennsylvania State University Press.
- Gerstel 1999: S. E. Gerstel, *Beholding the Sacred Mysteries: Programs of the Byzantine Sanctuary*, University of Washington Press.
- Golosova, Kondoleon 1994: A. Golosova, C. Kondoleon, *Art of Late Rome and Byzantium in the Virginia Museum of Fine Arts*, Virginia Museum of Fine Arts.
- Hahnloser, Polacco, D'Oro 1996: R. H. Hahnloser, R. Polacco, La Pala D'Oro, *Canal & Stamperia Editrice*.
- Hoppe 1994: L. J. Hoppe, *The Synagogues and Churches of Ancient Palestine*. Liturgical Press.
- Kalokyris 1973: K. Kalokyris, H. Hionides (Editor), F. Grehan (Illustrator), L. Contos (Translator), *Byzantine Wall Paintings of Crete*. Red Dust, Incorporated.
- Kleinbauer 1992: E. W. Kleinbauer, *Early Christian and Byzantine Architecture: An Annotated Bibliography and Historiography*, Macmillan Library Reference.
- Krautheimer, Curcic 1992: R. Krautheimer, S. Curcic, *Early Christian and Byzantine Architecture*. Yale University Press.
- Littlewood 1995: R. A. Littlewood (Editor), *Originality in Byzantine Literature, Art and Music*, David Brown Bk. Co.
- Lowden 1989: J. Lowden, *Illuminated Prophet Books: A Study of Byzantine Manuscripts of the Major and Minor Prophets*, Pennsylvania State University Press.
- Lowden 1997: J. Lowden, *Early Christian & Byzantine Art*, Phaidon Press, Incorporated.
- Maguire 1987: H. P. Maguire, *Earth and Ocean: The Terrestrial World in Early Byzantine Art*, Pennsylvania State University Press.

- Maguire 1994: H. P. Maguire, *Art and Eloquence in Byzantium*, Princeton University Press.
- Mango 1985: C. A. Mango, *Byzantine Architecture*, Cyril Mango, Rizzoli International.
- Mango 1986: C. A. Mango (Editor), *Art of the Byzantine Empire 312-1453: Sources and Documents*, University of Toronto Press.
- Mathews 1998: T. F. Mathews, *Byzantium: From Antiquity to the Renaissance*, Abrams, Harry N Inc.
- Montrose 1984: T. J. Montrose, *Illustrated and Historical Visualization of Byzantine and Mahometan Architecture*, Gloucester Art Press.
- Nesbitt 1994: J. Nesbitt, N. Oikonomides, N. Oikonomides (Editor), "Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art" in: *South of the Balkans, the Islands, South of Asia Minor*, Vol. 2. Dumbarton Oaks, Dumbarton Oaks.
- Ousterhout 1999: R. G. Ousterhout, *Master Builders of Byzantium*, Princeton University Press.
- Patterson Sevckenko 1990: N. Patterson Sevckenko, *Illustrated Manuscripts of the Metaphrastian Menologion*, University of Chicago Press.
- Pena 1996: I. Pena, *The Christian Art of Byzantine Syria*, Garnet, Ithaca.
- Rodley: L. Rodley, *Byzantine Art and Architecture: An Introduction*, Cambridge University Press.
- Safran 1998: L. Safran (Editor), *Heaven on Earth: Art and the Church in Byzantium*, Pennsylvania State University Press.
- Schreiner 1998: P. Schreiner (Editor), *Prothesis Und Ihre Bildausstattung in Byzanz Unter Besonderer Berücksichtigung Der Denkmaler Griechenlands*, Peter Lang Publishing.
- Sevckenko 1996: I. Sevckenko (Editor), G. G. Litavrin, (Editor), W. A. Hanak (Editor), D. Aristide, "18th International Byzantine Congress Major Papers and Communications, Moscow 1991" in: *Art History and Iconography, Architecture and Music*, Caratzas Publisher.
- Subotic 1998: G. Subotic, *Art of Kosovo: The Sacred Land*, Monacelli Press, Incorporated.
- Talbot Rice 1989: D. Talbot Rice, *Art of the Byzantine Era (World of Art)*, David T. Rice. Thames & Hudson Ltd.
- Upadhy 1994: Om D Upadhy, *Art of Ajanta and Sopocani: A Comparative Study: An Enquiry in Prs Aesthetics*, South Asia Books.
- Vaboulis 1996: P. Vaboulis, *Byzantine Decorative Art*, Aristide D, Caratzas Publisher.
- Vikan 1982: G. K. Vikan, *Byzantine Pilgrimage Art* Dumbarton Oaks.
- Weitzmann 1971: K. Weitzmann, H. L. Kessler (Editor), *Studies in Classical and Byzantine Manuscript Illumination*, University of Chicago Press.
- Wharton 1986: A. J. Wharton, P. M. Schwartzbaum, K. Tokal, Dumbarton Oaks.

Predrag Milošević

**BYZANTINE RENNAISSANCE AS A FOREMOST FOUNDATION
OF ITALIAN RENNAISSANCE
– John Argyropoulos in Florence, Padua and Rome –**

Summary

A person whose occurrence in Florence helped immensely to direct the existing humanism from its original rhetorician emphasis was not Pleto, but byzantine professor John Argyropoulos, who later chaired a Greek philosophy at Studium in Florence (1456-71). His career may be divided into three large phases. The first stage is insufficiently known due to a lack of resources, and took place in Constantinople, where he taught for decade or more before the fall of the Byzantine capital into Turkish hands in 1453. The second phase, considerably longer and more important for the Italian Renaissance, represents Argyropoulos as a lecturer employed in Florence, at the time when this city was at the height of its fame as a humanistic center. A third phase is actually a short period of his stay in Rome, where he taught for several years at the university and where he eventually died.

*Примљен јула 2010,
прихваћен за штампу новембра 2010.*